

Вілард ван Орман Квайн

ДВІ ДОГМИ ЕМПІРИЗМУ¹

Вступ

Новочасний емпіризм значною мірою зумовлено двома догмами. Перша полягає у вірі у фундаментальну різницю між *аналітичними* істинами, тобто такими, що ґрунтуються на незалежних від фактів значеннях, та *синтетичними* істинами, що ґрунтуються на фактах. Друга догма полягає в *редукціонізмі*, тобто вірі в те, що будь-яке осмислене висловлювання еквівалентне певній логічній конструкції термінів, які мають стосунок до безпосереднього досвіду. Я доводитиму безпідставність обидвох догм. Один із вислідів відмови від цих догм полягає, як ми побачимо, у розмиванні гаданих меж між спекулятивною метафізикою та природознавством. Іншим вислідом є перехід до прагматизму.

1. Тло аналітичності

Г'юмове розрізнення зв'язків ідей та зв'язків фактів та Ляйбніцеве розрізнення істин розуму й істин факту передвіщали встановлену Кантом різницю між аналітичними та синтетичними істинами. Ляйбніц казав про істинність істин розуму в усіх можливих світах. Якщо не зважати на образність, це значить, що істини розуму є істинами, які, надісь, не можуть бути хибними. У тім самім дусі ми чуємо визначення аналітичних висловлювань як висловлювань, заперечення яких самосуперечні. Але це визначення має малу пояснювальну цінність. Поняття самосуперечності – у найширшому сенсі, необхідному для цього визначення аналітичності, – потребує з'ясування так само, як і самі поняття аналітичності. Обидва поняття становлять два боки однієї сумнівної монети.

Кант розумів аналітичне висловлювання як таке, що приписує своєму суб'єктові не більше, ніж сам суб'єкт вже концептуально містить. Це формулювання має два недоліки: воно обмежується висловлюваннями, що мають суб'єкт-предикатну форму, і воно покликається на поняття вмісту, що лишається метафорою. Утім, задум Канта, очевидніший на підставі його вжитку поняття аналітичності, ніж на підставі визначення цього поняття, можна переформулювати так: висловлювання є

© Вілард ван Орман Квайн, 2015

¹ Переклад з англійської Івана Іващенко за виданням Quine, W.V.O. «Two Dogmas of Empiricism». In: *Harding, S.G. (ed.) Can theories be refuted? Essays on the Duhem-Quine thesis.* Dordrecht; Boston: D. Reidel, 1976, P. 41–64. Літературна й наукова редакція В'ячеслава Циби. – *Прим. ред.*

аналітичним, якщо воно є істинним в силу значень і незалежно від факту. У згоді з цією провідною ниткою, розгляньмо допустове поняття *значення*.

Нагадаймо, що значення не слід ототожнювати з іменуванням [див.: Quine, 1953, р. 9]². Приклад Фреге про «вечірню зорю» та «ранкову зорю» та Раселів приклад про «Скота» та «автора *Веверлі*» унаочнюють, що терміни можуть іменувати ту саму річ, проте мати різне значення. Це розрізнення значення та іменування не менш важливе на рівні абстрактних термінів. Терміни «9» та «число планет» іменують ту саму абстрактну сутність, але їх, либонь, треба вважати відмінними за значенням. Астрономічне ж спостереження, а не проста рефлексія про значення, потребувало визначення однаковості згаданих сутностей.

Наведені вище приклади складаються з сингулярних термінів, конкретних та абстрактних. У випадку загальних термінів чи предикатів ситуація дещо інша, але схожа. Тоді як мета сингулярного терміну полягає в позначенні сутності, абстрактної чи конкретної, загальний термін такої мети не має. Утім, загальний термін є *істинним* щодо сутності: або кожної з багатьох, або жодної (див.: *FLPV*, р. 10 & 107–115). Клас усіх сутностей, щодо яких загальний термін є істинним, називається *обсягом* терміна (*extension of the term*). Тож протиставляючи значення сингулярного терміна та поійменовану сутність, ми так само маємо розрізнити значення загального терміна та його обсяг. Наприклад, загальні терміни «істота з серцем» та «істота з нирками» є, може, подібними за обсягом, але різними за значенням.

Сплутування значення з обсягом у випадку загальних термінів є не таким поширеним, як сплутування значення з іменуванням у випадку сингулярних термінів. Далєбі, протиставлення змісту (чи значення) та обсягу або, у випадку словника, конотації й денотації є загальним місцем у філософії.

Аристотелеве поняття сутності було, безперечно, предтечею сучасного поняття змісту чи значення. Для Аристотеля сутнісним у людині було буття раціональною, а випадковим – буття двоногою істотою. Утім, існує важлива відмінність між цією настановою та доктриною значення. Справді-бо, доктрина значення може визнати (хай навіть лише заради аргументу), що раціональність міститься в значенні слова «людина», тоді як двоногість – ні. Але двоногість може бути водночас наявною в значенні «двоного тварина», тоді як раціональність – ні. Отже, з точки погляду доктрини значення не має жодного сенсу казати про даного індивіда, який одночасно є людиною та двоногою, що його раціональність є сутнісною, а його двоногість – випадковою. І навпаки. За Аристотелем, речі мали сутності, проте лише мовні форми мають значення. Значення є тим, чим стає сутність, коли вона розлучається з предметом референції (*reference*) та одружується зі словом.

Для теорії значення важливим питанням є природа її об'єктів: яким різновидом речей є значення? Відчутну потребу в згаданих сутностях можна пояснити ранньою невдачею врахувати те, що значення та референція відрізняються. Коли ж теорія значення чітко відокремлена від теорії референції, то лишається недовго до визнання, що основною справою теорії значення є просто синонімія мовних форм та аналітичність висловлювань. Самі ж значення, як невиразні перехідні сутності, можна геть відкинути (див.: *FLPV*, р. 11 і далі & р. 48 і далі).

Тоді проблема аналітичності постає перед нами по-новому. Далєбі, не треба довго шукати висловлювань, які філософський загал оголошує аналітичними. Ці висло-

² Далєбі посилання на це джерело позначатимуться аббревіатурою *FLPV*. – *Прим. ред.*

влювання поділяються на два класи. Висловлювання першого класу, які можна назвати *логічно істинними*, типізовані так:

(1) Не існує неодружених чоловіків, що є одруженими.

Важливою рисою цього прикладу є те, що він є істинним не лише сам по собі, а лишається істинним за будь-яких тлумачень слів «чоловік» та «одружений». Якщо ми припускаємо первинність реєстру логічних частинок, який містить «жоден», «не-», «ні», «якщо», «то», «та» тощо, тоді логічна істина взагалі є висловлюванням, яке є істинним і лишається істинним за будь-яких тлумачень його складників, окрім логічних частинок.

Утім, існує також другий клас аналітичних висловлювань, що типізований так:

(2) Не існує одружених парубків.

Характерна риса такого висловлювання полягає в тім, що його можна перетворити на логічну істину, уживаючи синоніми. Так, (2) можна перетворити на (1), уживаючи «неодружений чоловік» замість його синоніма «парубок». Нам досі бракує потрібної характеристики цього другого класу аналітичних висловлювань, а разом аналітичності взагалі, позаяк у попередньому описі ми мали спиратися на поняття «синонімії», що потребує з'ясування не менше за саму аналітичність.

Останнім часом Карнап схилився до пояснення аналітичності через покликання на те, що він називає описами станів [Carnap, 1947: p. 9 і далі; 1950b: p. 70 і далі]. Опис стану є вичерпним наданням значень істини (truth values) атомарним або нескладеним висловлюванням мови. На думку Карнапа, всі інші висловлювання мови складаються з їхніх частин за допомогою звичних логічних засобів у такий спосіб, що значення істини кожного складного висловлювання встановлюється для кожного опису стану за допомогою логічних законів, що підлягають конкретизації. Висловлювання вважають аналітичним тоді, коли воно виявляється істинним за будь-якого опису стану. Цей підхід постає адаптацією Ляйбніцевого твердження «істинний в усіх можливих світах». Утім, зважмо, що ця версія аналітичності слугує своїй меті лише в тому разі, якщо атомарні висловлювання мови, на відміну від «Джон є парубком» і «Джон є одруженим», є взаємно незалежні. Інакше тоді був би опис стану, який приписував би істину як висловлюванню «Джон є парубком», так і «Джон є одруженим», а отже, запропонований критерій перетворював би висловлювання «Не існує одружених парубків» радше на синтетичне, ніж на аналітичне. Отож критерій аналітичності в термінах опису стану слугує лише для мов, що позбавлені позалогічних пар синонімів, на кшталт «парубка» та «неодруженого чоловіка», тобто пар синонімів такого типу, що призводить до виникнення «другого класу» аналітичних висловлювань. Критерій в термінах опису стану в найкращому разі становить реконструкцію логічної істини, а не аналітичності.

Я не хочу припускати, що Карнап має з цього приводу якісь ілюзії. Його спрощена модель мови з її описами станів має на меті не загальну проблему аналітичності, а прояснення ймовірності та індукції. Проте нашою проблемою є аналітичність. Основна ж складність полягає тут не в аналітичних висловлюваннях – логічних істинах, а радше в другому класі, який залежить від поняття синонімії.

2. Визначення

Декого заспокоює, що можна редукувати аналітичні висловлювання другого класу до аналітичних висловлювань першого класу – логічних істин – за допомогою визначення. «Парубка», приміром, *визначають* як «неодруженого чоловіка». Але як

ми виявляємо, що «парубка» визначено як «неодруженого чоловіка»? Хто його так визначив і коли? Чи маємо ми покликатися на найближчий словник і визнавати лексикографічне формулювання законом? Ясна річ, це значило би ставити віз поперед коня. Лексикограф є емпіричним науковцем, ділом якого є реєстрація попередніх фактів. Якщо він тлумачить «парубка» як «неодруженого чоловіка», то це ґрунтується на його вірі в те, що існує синонімічний зв'язок між цими формами: імпліцитний взагалі або панівний вжиток, що передує його власній роботі. Припущене тут поняття синонімії все ще потребує пояснення, ймовірно в термінах, що апелюють до мовної поведінки. Авжеж, «визначення», що є лексикографічним звітом про спостережену синонімію, не можна вважати основою синонімії.

Далебі, визначення не є винятковою діяльністю філологів. Філософи й науковці часто мають нагоду «визначити» незрозумілий термін за допомогою його парафразування в термінах усталеного словника. Але зазвичай таке визначення, на кшталт філологічного, є суто лексикографічним, що встановлює зв'язок синонімії, який передує наявному викладу.

Не зовсім зрозуміло, що саме значить встановлювати синонімію та якими можуть бути взаємозв'язки, що є необхідними та достатніми для належного опису двох мовних форм як синонімів. Утім, хай якими можуть бути ці взаємозв'язки, зазвичай вони ґрунтуються на вжитку. Тоді визначення, що повідомляють про обрані приклади синонімії, виявляються звітами про вжиток.

А втім, існує різновид активності визначення, який не обмежується звітуванням про дану наперед синонімію. Я маю на увазі те, що Карнап називає *експлікацією*, – дія, до якої схильні філософи, а також науковці в їхні найфілософічніші миті. Метою експлікації є не так парафразування означеника (*definiendum*) цілковитим синонімом, як, власне, удосконалення означеника шляхом удокладнення або доповнення його значення. Але навіть експлікація, хоч і не лише звітує про дану наперед синонімію між означеником та означником (*definiens*), все одно ґрунтується на *іншій* даній наперед синонімії. Це можна побачити так. Будь-яке варте експлікації слово має певні контексти, які, як ціле, зрозумілі й достатньо точні, щоби бути корисними, а мета експлікації в тім, щоби зберегти ці обрані контексти, удокладнюючи вжиток інших контекстів. Тому задля придатності даного визначення для цілей експлікації потрібна не синонімія означеника в його попередньому вжитку з означником, натомість синонімія кожного із цих обраних контекстів означеника, що розглядається цілісно в його попередньому вжитку, із відповідним контекстом означника.

Два альтернативні означника можуть однаково відповідати цілям даного завдання експлікації, проте не бути синонімічними, щоби вони могли почергово слугувати в межах обраних контекстів, але відрізнитися деінде. Пристаючи до одного з цих означників, визначення експлікативного типу dokonче витворює зв'язок синонімії між означеником та означником, якого воно раніше не містило. Проте таке визначення досі позичає свою експлікативну функцію, як ми побачили, з даних наперед синонімії.

А втім, ще залишається особливий різновид визначення, який взагалі не відсилає до попередніх синонімії, а саме експліцитне конвенційне запровадження нових позначень з метою цілковитої абрєвіатури. У цьому випадку означеник стає синонімом означника лише тому, що його навмисно утворили з такою метою. Тут ми маємо до діла із цілком явним випадком синонімії, утвореної за допомогою визна-

чення. Хотілося б, щоби всі види синонімії були зрозумілими. Що стосується інших випадків, то визначення ґрунтується радше на синонімії, ніж на її поясненні.

Слово «визначення» набуло небезпечно обнадійливого звучання, чим воно, певна річ, зобов'язане його поширеності в логічних і математичних текстах. Зараз має сенс відхилитися від теми задля короткої оцінки ролі визначення у формальних дослідженнях.

У логічних і математичних системах можна прагнути будь-якої з двох взаємно протилежних типів економії, кожна з яких має свою своєрідну практичну користь. З одного боку, ми можемо шукати економії практичних виразів – простоти та стислості у висловлюваннях про різні зв'язки. Цей тип економії зазвичай вимагає характерних стислих позначок заради розмаїття понять (*wealth of concepts*). Утім, з іншого боку, і на противагу першому типу, ми можемо шукати економію в граматиці та словнику. Ми можемо спробувати знайти мінімум базових понять, які, щойно кожному з них надано характерне позначення, уможливають увиразнення будь-якого іншого бажаного поняття шляхом простого комбінування та повторення наших базових понять. Другий тип економії в одному аспекті є непрактичним, позаяк нестаток базових зворотів спонукає до необхідного подовження розмови. Але в іншому аспекті він є практичним: він істотно спрощує теоретичний дискурс *про* мову, мінімузуючи терміни та форми конструювання, з яких вона складається.

Обидва типи економії, хоча й несумісні на перший погляд, є по-різному цінними. Як наслідок, виник звичай комбінувати обидва типи економії шляхом вироблення двох мов, одна з яких є частиною іншої. Інклюзивна мова, хоч і надмірна в граматиці та словнику, є економною в довжині повідомлення, тоді як частина, що називається примітивним позначенням, є економною в граматиці та словнику. Ціле та частина узгоджуються правилами перекладу, де кожен зворот не в примітивному позначенні дорівнює певному комплексові, збудованому з примітивного позначення. Ці правила перекладу є так званіми *визначеннями*, що постають у формалізованих системах. Їх краще розглядати не як доповнення до однієї мови, а як узгодження між двома мовами, одна з яких є частиною іншої.

Але ці узгодження не є випадковими. Вони мають показати, як примітивні позначення можуть досягати всіх цілей, забезпечувати стислість і зручність надмірної мови. Як наслідок, у кожному випадку можна чекати узгодження означеника та його означника одним з трьох описаних шляхів. Означник може бути точним парафразуванням означника докладнішим позначенням, зберігаючи пряму синонімію³ у вжитку антецедента. Або означник, в дусі експлікації, може перевершувати антецедентний вжиток означеника. Або, урешті-решт, означеник може бути по-новому створеним позначенням, з новим, наданим тут і зараз значенням.

Як у формальних і неформальних дослідженнях, ми так само подибуємо це визначення – за винятком граничного випадку експліцитно конвенційного запровадження нових позначень – залежним від попередніх зв'язків синонімії. Отож визнаючи, що поняття визначення не містить розв'язку проблеми синонімії та аналітичності, зосередьмося надалі на синонімії без розгляду визначення.

³ Згідно з важливим варіантом сенсу «визначення», збережений стосунок може бути слабшим стосунком, що ґрунтується лише на згоді щодо референції, див.: *FLPV*, р. 132. Але визначення в цьому сенсі краще зігнорувати з уваги на даний контекст, позаяк воно іррелевантне стосовно питання синонімії.

3. Узаємозамінність

Докладнішого розгляду заслуговує природне припущення, що синонімія двох мовних форм полягає просто в їхній взаємозамінності в усіх контекстах без зміни значення істинності – взаємозамінність, за словами Ляйбніца, *salva veritate* [порівн.: Lewis, 1918: р. 373]. Зауважмо, що схоплені таким чином синоніми можуть бути навіть нечіткими доти, доки нечіткість узгоджується.

Проте зовсім не є істинним, що синоніми «парубок» і «неодружений чоловік» скрізь є узаємозамінними *salva veritate*. Істини, що стають хибними внаслідок заміни «парубка» на «неодруженого чоловіка» легко сконструювати за допомогою висловів «бакалавр мистецтв»⁴ або «квіти волошки», а також за допомогою цитати:

«Парубок» має менше як десять літер.

Утім, такі контрприкладки можна, мабуть, спростувати шляхом тлумачення кожного з висловів «бакалавр мистецтв», «квітки волошки» та цитати «парубок» як окремих неподільних слів, а також через застереження, що взаємозамінність *salva veritate*, яка має бути пробним каменем синонімії, не підлягає застосуванню до фрагментів усередині слова. Такий виклад синонімії, якщо припустити його прийнятність з інших міркувань, далєбі, має ту ваду, що він відсилає до попередньої концепції «слова», яка і собі може залежати від теперішніх труднощів формулювання. Як не є, можна заявити про певний поступ завдяки редукуванню проблеми синонімії до проблеми слова (wordhood). Спробуймо трохи піти в цьому напрямку, не піддаючи сумнівові поняття «слова».

Залишається питання, чи взаємозамінність *salva veritate* (окремо від фрагментів у межах слів) є достатньою умовою для синонімії, чи, навпаки, деякі гетеронімні вирази можуть бути таким чином узаємозамінними. Тепер прояснімо, що ми тут не розглядаємо синонімію в сенсі цілковитої тотожності в психологічних асоціаціях чи поетичності, справді-бо, два вирази не можуть бути синонімами в такому сенсі. Ми розглядаємо лише те, що можна назвати *когнітивною* синонімією. Та що це таке, годі з'ясувати без успішного завершення даної розвідки. Але ми знаємо дещо про когнітивну синонімію з огляду на потребу, яка виникла в ній у зв'язку із проблемою аналітичності в першому розділі. Тип синонімії, якого ми там потребували, полягав радше в тім, що будь-яке аналітичне висловлювання можна перетворити на логічну істину шляхом перекладу синонімів синонімами. Змінюючи ситуацію та припускаючи аналітичність, ми, далєбі, можемо пояснити когнітивну синонімію термінів таким побитом (дотримуючися знайомого прикладу): сказати, що «парубок» і «неодружений чоловік» є когнітивними синонімами, означає сказати, що висловлювання:

(3) Усі парубки й лише парубки є неодруженими чоловіками є аналітичним⁵.

⁴ Англійський іменник «bachelor», окрім неодруженого чоловіка може також позначати науковий ступінь (bachelor of arts) або квітки волошки (bachelor's buttons), що Квайн і має на увазі. – Прим. пер.

⁵ Це когнітивна синонімія в первинному, широкому сенсі. [Carnap, 1947: р. 56 і далі] та [Lewis, 1946: р. 83 і далі] припустили, як на підставі цього поняття можна висувати вужчий сенс когнітивної синонімії, що бажаний для певних цілей. Але це особливе відгалуження утворення понять не має стосунку до теперішніх цілей і його не слід сплутувати із когнітивною синонімією в широкому сенсі, яку ми тут розглядаємо.

Якщо ми хочемо пояснити аналітичність зворотно за допомогою когнітивної синонімії як у першому розділі, тоді ми потребуємо такого підходу до когнітивної синонімії, що не передбачає аналітичності. Справді-бо, тепер варто розглянути такий незалежний підхід до когнітивної синонімії, а саме: взаємозамінність *salva veritate* скрізь за винятком у межах слова. Та повернімося до постановки нашого питання: чи є така взаємозамінність достатньою умовою для когнітивної синонімії. Ми можемо швидко запевнити себе в її достатності, наводячі такі приклади. Висловлювання:

(4) Необхідно, що всі парубки та лише парубки є парубками

є очевидно істинним, навіть припускаючи, що сконструйоване так строго «необхідно» можна істинно застосовувати лише до аналітичних висловлювань. Тоді, якщо «парубок» і «неодружений чоловік» є взаємозамінними *salva veritate*, результат застосування «неодруженого чоловіка» замість «парубка» в прикладі (4):

(5) Необхідно, що всі парубки та лише парубки є неодруженими чоловіками

має бути так само істинним. Але визнання істинності прикладу (5) передбачає визнання аналітичності прикладу (3), а отже, того, що «парубок» і «неодружений чоловік» є когнітивними синонімами.

Погляньмо на те, що саме в наведеному вище аргументі надає йому вигляду гокусу-покусу. Умова взаємозамінності *salva veritate* змінюється в своїй силі із варіаціями багатства даної мови. Наведений вище аргумент передбачає, що ми працюємо з досить багатою мовою, щоби містити прислівник «необхідно», який сконструйований так, щоби задовольняти істині тоді й лише тоді, коли його застосовують до аналітичного висловлювання. Та чи можемо ми змиритися з мовою, що містить такий прислівник? Чи справді цей прислівник має сенс? Припустити, що він має сенс, означає припустити, що ми вже задовільно з'ясували сенс «аналітичного». Але тоді над чим ми так тяжко зараз працюємо?

Наш аргумент не є цілковито циркулярним, проте близький до цього. Він має форму, образно кажучи, замкненої в просторі кривої.

Узаємозамінність *salva veritate* є беззмисловою доти, доки її не релятивізують до мови, обсяг якої специфіковано в релевантних зв'язках. Припустімо тепер, що ми розглядаємо мову, яка містить лише такі дані. Існує нескінченно великий запас одномісних предикатів (наприклад, «Ф», де «Фх» означає, що х є людиною) та багатомісних предикатів (приміром, «Д», де «Дху» означає, що х кохає у), що переважно пов'язані із позалогічною тематикою. Решта мови є логічною. Кожне атомарне речення складається з предиката, який супроводжує одна чи більше змінних «х», «у» тощо, а складні речення складаються з атомарних за допомогою функцій істини («ні», «та», «або» тощо) та квантифікацій⁶. Справді-бо, така мова має також переваги дескрипції, а також сингулярних термінів узагалі, які є контекстуально визначуваними відомим чином (див.: FLPV, Р. 5–8, а також р. 85 і далі & 166 і далі). Навіть абстрактні сингулярні терміни, що позначають класи, класи класів тощо, є контекстуально визначуваними у випадку, якщо гіпотетичний запас предикатів містить двомісні предикати класу належності (див.: FLPV, р. 87). Така мова може бути достатньою для класичної математики, а також для наукового дискурсу взагалі, за винятком тих випадків, коли науковий дискурс містить дискусійні елементи на

⁶ FLPV, р. 81 і далі містить опис саме такої мови, за винятком того, що там двомісний предикат «є» виявляється одним предикатом.

кшталт контрфактичних умовних виразів або модальних прислівників «необхідно»⁷. Отож мова такого типу є екстенсійною в цьому сенсі: будь-які два предикати, що екстенсійно узгоджуються (тобто є істинними щодо того ж об'єкта), є взаємозамінними *salva veritate*⁸.

Як наслідок, в екстенсійній мові взаємозамінність *salva veritate* не є запорукою когнітивної синонімії бажаного типу. Те, що «парубок» і «неодружений чоловік» є взаємозамінними *salva veritate* в екстенсійній мові, становить лише запоруку істинності (3). Тут немає запоруки, що екстенсійне узгодження «парубка» та «неодруженого чоловіка» ґрунтується на значенні, а не лише на випадкових фактах, про що свідчить екстенсійне узгодження «істоти з серцем» та «істоти з нирками».

Для більшості цілей екстенсійне узгодження становить найближчий відповідник синонімії, якою ми переймаємося. Проте лишається факт, що екстенсійне узгодження геть не виправдовує когнітивну синонімію такого типу, який потрібен для пояснення аналітичності, як ми це робили в першій частині статті. Потрібний там тип когнітивної синонімії має прирівнювати синонімію «парубка» та «неодруженого чоловіка» з аналітичністю (3), а не лише з істиною (3).

Тож ми маємо визнати, що взаємозамінність *salva veritate*, якщо вона сконструйована в стосунку до екстенсійної мови, не становить достатньої умови для когнітивної синонімії в сенсі, потрібному для виснування аналітичності як у першій частині статті. Якщо мова містить інтенсійний прислівник «необхідно» в згаданому щойно сенсі або інші частки з тим самим ефектом, тоді взаємозамінність *salva veritate* в такій мові надає достатню умову для когнітивної синонімії. Але така мова зрозуміла лише тоді, коли вже розуміють поняття аналітичності.

Зусилля спочатку пояснити когнітивну синонімію, щоби потім висувати з неї аналітичність, як в першій частині статті, є, либонь, хибним підходом. Натомість ми можемо спробувати якось пояснити аналітичність без покликання на когнітивну синонімію. Потім, безперечно, ми могли б за бажання досить задовільно висувати когнітивну синонімію з аналітичності. Ми побачили, що когнітивну синонімію «парубка» та «неодруженого чоловіка» можна пояснити як аналітичність (3). Звісна річ, таке саме пояснення діє для будь-якої пари одномісних предикатів і його очевидно можна поширити на багатомісні предикати. Інші синтаксичні категорії можна пристосувати в аналогічний спосіб. Про сингулярні терміни можна також сказати, що вони є когнітивними синонімами, якщо аналітичним є висловлювання про ідентичність, утворене завдяки застосуванню « \Leftrightarrow » між ними. Висловлювання можна просто вважати когнітивними синонімами, якщо їхня еквівалентність (результат їхнього поєднання за допомогою «якщо й тільки якщо») є аналітичною⁹. Якщо ми прагнемо стиснути всі категорії до окремого формулювання коштом ще одного припущення поняття «слова», до якого ми апелювали трохи раніше в цій частині статті, то ми можемо описати будь-які дві мовні форми як когнітивно синонімічні, якщо дві форми є взаємозамінними (за винятком фрагментів у межах «слів») *salva* (але вже не *veritate*, а *analyticitate*). Авжеж, виникають деякі технічні питання й поза випадками невизначеності чи омонімії. Утім, не зупиняймося на них, позаяк ми й так

⁷ Про такі елементи див. також есей VIII, «Референція і модальність» у *FLPV*.

⁸ Це є предметом [Quine, 1940: p. 121].

⁹ «Якщо й тільки якщо» мається на увазі у функціональному сенсі істини. Див.: [Carnap, 1947: p. 14].

відхилилися, а ліпше повернімося до проблеми синонімії та звернімося знову до проблеми аналітичності.

4. Семантичні правила

Спочатку здавалося, що аналітичність найприродніше визначати через покликання на царину значень. Після уточнення, покликання на значення відкрило шлях до покликання на синонімію або визначення. Але визначення виявилось примарою, а краще розуміння синонімії виявилось можливим лише за допомогою попереднього покликання на саму аналітичність. Отож ми повернулися до проблеми аналітичності.

Я не знаю, чи є аналітичним висловлювання «Все зелене є протяжним». Та чи справді моя нерішучість стосовно цього прикладу викриває недостатнє розуміння, недостатнє схоплення «значень» «зелене» та «протяжне»? Я так не думаю. Халепа полягає не в «зеленому» чи «протяжному», а в «аналітичному».

Часто зауважують, що ускладнення в обіжній мові, спричинене розрізненням аналітичних і синтетичних висловлювань, пов'язане із невизначеністю обіжної мови, а відмінність стає зрозумілою тоді, коли ми маємо точну штучну мову з експліцитними «семантичними правилами». Утім, це, як я спробую довести, є непорозумінням.

Поняття аналітичності, яким ми переймаємося, є гаданим зв'язком між висловлюваннями та мовами: висловлювання V вважають *аналітичним* для мови M , а проблема в тім, щоби надати сенсу цьому зв'язкові взагалі, тобто для змінних « V » та « M ». Важливість цієї проблеми не є відчутно меншою для штучних мов, ніж для природних. Проблема надавання сенсу виразові « V є аналітичним для M », зі змінними « V » та « M », залишається такою, навіть якщо ми обмежимо обсяг змінних « M » штучними мовами. А тепер я спробую упрозорити цю думку.

Коли йдеться про штучні мови та семантичні правила ми, природно, згадуємо твори Карнапа. Його семантичні правила набувають різних форм, тож задля вираження моєї тези я маю виокремити деякі з цих форм. Для початку припустімо штучну мову M_0 , чії семантичні правила експліцитно мають форму специфікації всіх аналітичних висловлювань M_0 , за допомогою рекурсії чи якось інакше. Правила кажуть нам, що лише певні висловлювання є аналітичними висловлюваннями M_0 . Отож складність тут полягає просто в тім, що правила містять слово «аналітичний», яке ми не розуміємо! Ми розуміємо, яким виразам правила приписують аналітичність, але ми не розуміємо, які правила приписувати цим виразам. Коротко кажучи, перш ніж мати змогу зрозуміти правило, яке починається з фрази «Висловлювання V є аналітичним для мови M_0 , якщо й тільки якщо...», ми маємо зрозуміти загальний релятивний термін «аналітичний для». Ми маємо зрозуміти « V є аналітичним для M », де « V » і « M » є змінними.

Звісно, у вигляді альтернативи ми можемо розглядати так зване правило як конвенційну дефініцію нового простого символу «аналітичний-для- M_0 », який краще неупереджено позначити як « K », щоби не здавалося, що він висвітлює цікаве для нас слово «аналітичний». Очевидно, що будь-яку кількість класів K , M , N тощо висловлювань M_0 можна призначити для різних цілей або ні для якої. Що значить казати, що K , на відміну від M , N тощо, є класом «аналітичних» висловлювань для M_0 ?

Говорячи, що висловлювання є аналітичними для M_0 , ми пояснюємо «аналітичний-для- M_0 », а не «аналітичний» чи «аналітичний для». Ми не починаємо поясню-

вати ідіому « B є аналітичним для M » із змінних « B » і « L », навіть якщо ми згодні обмежити обсяг « L » цариною штучних мов.

Власне, ми достатньо знаємо про згадане значення «аналітичного», щоби знати про гадану істинність аналітичних висловлювань. Тож повернімося до другої форми семантичного правила, яке не говорить, що такі-ось висловлювання є семантичними, а лише те, що такі-ось висловлювання містять в собі істини. Таке правило не є предметом критики правил, що містять незрозуміле слово «аналітичний» і заради аргументу ми можемо припустити відсутність ускладнення із ширшим терміном «істинний». Семантичне правило цього другого типу – правило істини – не передбачає уточнення всіх істин мови, а лише зумовлює – рекурсивно чи якимось інакше – певну множину висловлювань, які, серед інших неуточнених висловлювань, слід вважати істинними. Таке правило можна визнати цілком ясным. Як наслідок, аналітичність можна демаркувати так: висловлювання є аналітичним, якщо воно (не лише істинне, але й) істинне згідно з семантичним правилом.

Та й досі тут немає насправді поступу. Замість апелювання до непоясненого слова «аналітичний», ми тепер апелюємо до непоясненого виразу «семантичне правило». Не кожне істинне висловлювання, яке говорить, що висловлювання певного класу є істинними, можна вважати семантичним правилом, інакше-бо *всі* істини були б «аналітичними» в сенсі істинності згідно з семантичними правилами. Здасться, що семантичні правила відрізенні лише завдяки фактові їхньої появи на сторінці із заголовком «Семантичні правила», а тоді сам цей заголовок є беззмістовним.

Далєбі, ми можемо сказати, що висловлювання є *аналітичним-для- M_0* , якщо й тільки якщо воно є істинним згідно з такими-ось спеціально доданими «семантичними правилами», проте тоді ми, по суті, знову повертаємося до того самого випадку, який ми відпочатково обговорювали: « B є аналітичним-для- M_0 , якщо й тільки якщо...». Варто нам намагатися пояснити « B є аналітичним для M » взагалі для змінної « M » (навіть допускаючи обмеження « M » штучними мовами), як пояснення «істинний згідно із семантичними правилами M » є марним, бо релятивний термін «семантичне правило» щонайменш так само потребує з'ясування, як і «аналітичний для».

Порівняння поняття семантичного правила з поняттям постулату може бути повчальним. У стосунку до даної низки постулатів легко сказати, що таке постулат: постулатом є член цієї низки. Щодо даної низки семантичних правил так само легко сказати, що таке семантичне правило. Але якщо дане просто позначення, математичне чи якимось інше, ба більше, позначення, яке розуміють цілковито довільно стосовно перекладів або умов істини його висловлювань, хто тоді зможе сказати, які з його істинних висловлювань можна класифікувати як постулати? Очевидно, що питання є беззмістовним, як і питання про те, які точки в Огайо є початковими. Будь-який скінченний (або нескінченний, що підлягає ефективній деталізації) добір висловлювань (мабуть, бажано істинних) є так само низкою постулатів, як і будь-який інший добір. Слово «постулат» є значущим лише стосовно акту дослідження. Ми застосуємо слово до низки висловлювань лише тією мірою, якою так стається, на рік чи на мить, що ми мислимо про ці висловлювання в стосунку до висловлювань, яких можна досягнути на підставі перших висловлювань завдяки певній низці трансформацій, на які ми спроможні спрямувати нашу увагу. Тепер поняття семантичного правила є так само зрозумілим і змістовним, як і поняття постулату, якщо його розуміють у подібному відносному сенсі – відносному, цього разу, стосовно тієї чи

іншої спроби навчання осіб, непоінформованих щодо достатніх умов істини висловлювань певних природних або штучних мов *M*. Але з цієї точки погляду жодне вказування на підклас істин *M* не є властивішим семантичним правилом за будь-яке інше, а якщо «аналітичний» означає «істинний завдяки семантичним правилам», тоді жодна з істин *M* не є аналітичною, якщо не виключає іншу¹⁰.

Либонь, можна закинути, що штучна мова *M* (на відміну від природної) є мовою в звичайному сенсі *plus* низкою експліцитних семантичних правил – повне конституювання, скажімо, впорядкованої пари. Також можна закинути, що тоді семантичні правила *M* підлягають уточненню просто як другий компонент пари *M*. Але завдяки тому самому символі та ще простіше ми можемо повністю сконструювати штучну мову *M* як впорядковану пару, чийм другим компонентом є клас її аналітичних висловлювань. І тоді аналітичні висловлювання *M* підлягають уточненню просто як висловлювання в другому компоненті *M*. Або ще краще – ми можемо взагалі цього не заторкувати.

Не всі пояснення аналітичності, відомі Карнапові та його читачам, експліцитно охоплені попередніми міркуваннями, але не важко помітити їхнє поширення на інші форми. Слід згадати лише один додатковий чинник, який іноді дається взнаки: іноді семантичні правила насправді є правилами перекладу на буденну мову, у випадку чого аналітичні висловлювання штучної мови насправді визнають такими на підставі аналітичності їхніх уточнених перекладів на обіжну мову. Тут, авжеж, не може бути й думки про висвітлення проблеми аналітичності з боку штучної мови.

З точки погляду проблеми аналітичності поняття штучної мови із семантичними правилами є *feu follet par excellence*¹¹. Семантичні правила, що визначають аналітичні висловлювання штучної мови, становлять інтерес лише тією мірою, якою ми вже розуміємо поняття аналітичності. Але вони не зарадять досягненню цього розуміння.

Посилання на гіпотетичні мови простого штучного типу могло би бути корисним в проясненні аналітичності, якби ментальний, поведінковий чи культурний чинники, що релевантні для аналітичності, – хай якими вони могли би бути, – якимось описувала б спрощена модель. Але модель, що розглядає аналітичність лише як мінімальну ознаку, навряд чи прояснить проблему експлікації аналітичності.

Очевидно, що істина взагалі залежить як від мови, так і від позамовного факту. Висловлювання «Брут убив Цезаря» було б хибним, якби світ був інакшим, проте воно також було би хибним, якби слово «вбив» випадково мало сенс «народив». Це взагалі схиляє до припущення, що істину висловлювання можна якимось чином поділити на мовний компонент та фактичний компонент. З огляду на це припущення здається обґрунтованою теза, що в деяких висловлюваннях фактичний компонент мав би дорівнювати нулю. Такими висловлюваннями є аналітичні висловлювання. Утім, попри всю апіорну обґрунтованість такого припущення, межа між аналітичними й синтетичними висловлюваннями не окреслена. Неемпірична догма емпіриків, метафізичний момент віри полягає в тім, що таку відмінність треба взагалі окреслювати.

¹⁰ Попередній параграф не був частиною оригінальної публікації цього есею, що підказав Мартин (див. бібліографію), а був кінцем есею VII, «Зауваги щодо теорії референції», у *FLPV*.

¹¹ *Feu follet par excellence* (фр.) – мандрівний вогник у властивому сенсі. – *Прим. пер.*

5. Теорія верифікації та редуціонізм

Протягом цих похмурих міркувань ми критично розглянули спочатку поняття значення, потім поняття когнітивної синонімії й, урешті-решт, поняття аналітичності. А як стоять справи із верифікаційною теорією значення? Цей вираз так надійно вкорінився як гасло емпіризму, що ми, авжеж, повелися б ненауково, якби не звернулися до нього в пошуках можливого ключа до проблеми значення та пов'язаних проблем.

Верифікаційна теорія значення, що була помітна в дослідженнях з часів Прайса й далі, полягає в тім, що значенням висловлювання є метод його емпіричного підтвердження чи спростування. Аналітичним висловлюванням є той межовий випадок, який підтверджується за будь-яких обставин.

Згідно з аргументами, викладеними в першій частині статті, ми можемо пропустити питання про значення як сутності та безпосередньо перейти до тотожності значення, або синонімії. Тоді основною тезою верифікаційної теорії є те, що висловлювання є синонімічними, якщо й тільки якщо вони подібні з огляду на метод емпіричного підтвердження чи спростування.

Це підхід когнітивної синонімії, але не мовних форм взагалі, а висловлювань¹². Хай там як, із концепту синонімії висловлювань ми можемо висувати концепт синонімії для інших мовних форм завдяки міркуванням, що схожі на викладені наприкінці третьої частини статті. Справді-бо, через припущення поняття «слова» ми могли би пояснити будь-які дві форми як синонімічні, якщо вжиток однієї форми стосовно появи іншої в будь-якому висловлюванні (за винятком появи в межах «слів») має за наслідок синонімічне висловлювання. Кінець кінцем, з огляду на концепт синонімії для мовних форм взагалі ми могли б визначити аналітичність в термінах синонімії та логічної істини, як у першій частині. Стосовно цього, ми могли би визначити аналітичність простіше в термінах лише синонімії висловлювань разом із логічною істиною. Не конче апелювати до синонімії інших за висловлювання мовних форм. Бо висловлювання можна просто описати як аналітичне, якщо воно синонімічне із логічно істинним висловлюванням.

Отже, якщо верифікаційну теорію можна визнати адекватним підходом до синонімії висловлювання, тоді поняття аналітичності все-таки врятоване. Утім, поміркуймо. Кажуть, що синонімія висловлювання схожа на метод емпіричного підтвердження чи спростування. Але що це за методи, які слід порівняти для схожості? Іншими словами, у чому природа зв'язку між висловлюванням і досвідами, які сприяють або заважають його підтвердженню?

Найнаївнішим поглядом на цей зв'язок є безпосередній звіт. Це *радикальний редуціонізм*. Кожне змістовне висловлювання вважають таким, що його можна перекласти на висловлювання (істинне чи хибне) про безпосередній досвід. У тій чи іншій формі радикальний редуціонізм передувє верифікаційній теорії значення. Так, Лок і Г'юм вважали, що кожна ідея має або безпосередньо походити з чуттєвого

¹² Справді-бо, доктрину можна сформулювати із термінами (а не з висловлюваннями) як одиницями. У такий спосіб Л'юїс описує значення терміна: це «*критерій у розумі*, за допомогою покликання на який можливо застосувати чи відмовити в застосуванні виразу, що розглядається, у випадку наявних чи уявних речей чи ситуацій» [Lewis, 1946: p. 133]. Задля інформативного огляду змін верифікаційної теорії значення, які, утім, зосереджені на питанні змістовності (meaningfulness), а не на питанні синонімії та аналітичності, див.: [Hempel, 1950; 1951].

досвіду, або складатися з ідей, що мають таке походження. Користуючися порадою Тука (Тооке) ми можемо перефразувати цю доктрину за допомогою семантичного жаргону, говорячи, що задля значущості терміна взагалі має бути або назва чуттєвих даних, або сполука таких назв, або аббревіатура такої сполуки. У такому формулюванні доктрина зберігає двозначність між чуттєвими даними як чуттєвими подіями та чуттєвими даними як чуттєвими якостями, а також лишається невизначеною стосовно припустимих шляхів сполучання. Ба більше, доктрина є надмірно та неприйнятно обмежувальною в почленній критиці, яку вона висуває. Обґрунтованіше і до того ж без виходу за межі радикального редукціонізму ми можемо вважати повні висловлювання нашими значущими елементами, у такий спосіб вимагаючи, щоби наші висловлювання як ціле підлягали перекладові мовою чуттєвих даних, але не почленному перекладові.

Це поліпшення однозначно віталосся б Локом, Г'юмом і Туком, але історично воно мало зачекати важливої переорієнтації в семантиці – переорієнтації, внаслідок якої первинного носія значення вбачали вже не в терміні, а у висловлюванні. Ця переорієнтація, що її можна побачити в Бенґамі та Фреґе, закладає підвалини Раселового концепту неповних символів, визначених у вжитку (див.: *FLPV*, р. 6), вона також є імпліцитною у верифікаційній теорії значення відтоді, коли об'єктами верифікації стали висловлювання.

Радикальний редукціонізм, який тепер розуміють із висловлюваннями як елементами, ставить собі завдання удокладнити мову чуттєвих даних та показати, як перекласти цією мовою – висловлювання за висловлюванням – решту значущого дискурсу. Карнап розпочав цей проект в *Aufbau*.

Мова, яку Карнап обрав за свій відправний пункт, не була мовою чуттєвих даних у вузькому сенсі, тому що вона також містила позначення логіки, аж до вищого обрису теорії. По суті, вона містила всю мову чистої математики. Імпліцитна в ній онтологія (тобто область значень її змінних) охоплювала не лише чуттєві події, а й класи, класи класів тощо. Емпірики злякалися б такої неощадливості. Утім, вихідний пункт Карнапа дуже ошадливий в його позалогічній чи чуттєвій частині. У низці конструювань, досить майстерно використовуючи ресурси модерної логіки, Карнап успішно визначає великий масив додаткових важливих чуттєвих концептів, який, але не для Карнапових конструювань, навіть у мріях не підлягав визначенню на такій обмеженій основі. Він був першим емпіриком, який, через незадоволення твердженням про редукваність науки до термінів безпосереднього досвіду, вдався до серйозних кроків задля здійснення редукції.

Якщо вихідний пункт Карнапа є задовільним, то його конструювання, як він сам стверджував, були лише фрагментом повної програми. Він лише нашкіцував конструювання навіть найпростіших висловлювань про фізичний світ. Та, попри схематичність, Карнапові пропозиції з цього приводу були дуже промовистими. Він пояснив просторово-часові точки як четвірки реальних чисел і передбачив приписування цим точкам чуттєвих якостей згідно з певними критеріями. Якщо узагальнити, його план полягав у тім, що якості слід приписувати просторово-часовим точкам таким чином, щоби досягнути найповільнішого світу, зіставного із нашим досвідом. Принцип найменшої дії полягав у керуванні нашим конструюванням світу на підставі досвіду.

А втім, здається, Карнап не збагнув, що його трактування фізичних об'єктів не досягнуло редукції не лише через схематичність, а в принципі. Згідно з його крите-

ріями, висловлюванню типу «Якість q є в просторово-часовій точці $x, y, z; t$ » треба надавати значення істини таким чином, щоби максимізувати та мінімізувати певні загальні характеристики, а із накопиченням досвіду значення істини слід прогресивно переглядати в тому ж дусі. Я вважаю це гарною схематизацією (навмисно спрощеною, якщо бути точним) того, що наука насправді робить. Але вона не дає жодного натяку, навіть схематичного, як висловлювання типу «Якість q є в просторово-часовій точці $x, y, z; t$ » можна перекласти Карнаповою початковою мовою чуттєвих даних і логіки. Сполучний вираз «є в» лишається доданим невизначеним сполучним виразом. Карнапові критерії рекомендують нам, як його вживати, але не як його позбутися.

Здається, згодом Карнап врахував цей момент, позаяк у своїх пізніх працях він відкинув поняття перекладності висловлювань про фізичний світ висловлюваннями про безпосередній досвід. Відтоді редукціонізм в його радикальній формі вже не фігурував у Карнаповій філософії.

Проте догма редукціонізму, хоча й у витонченішій формі, продовжувала впливати на думки емпіриків. Збереглося уявлення про те, що з кожним висловлюванням (чи кожним синтетичним висловлюванням) пов'язана унікальна низка можливих чуттєвих подій, так що настання будь-якої з цих подій посприяло би ймовірності істини висловлювання, а також, що існує інша унікальна низка можливих чуттєвих подій, настання яких зашкодило б такій ймовірності. Ясна річ, це уявлення також імпліцитно присутнє у верифікаційній теорії значення.

Догма редукціонізму вижила в припущенні, що кожне висловлювання, ізольоване від інших супутніх висловлювань, може дозволити підтвердження чи спростування взагалі. Моє контрприпущення, що по суті спирається на Карнапову доктрину фізичного світу в *Aufbau*, полягає в тім, що наші висловлювання про зовнішній світ стають перед судом чуттєвого досвіду не індивідуально, а лише як спільне тіло¹³.

Догма редукціонізму, хай навіть у її послабленій формі, тісно пов'язана з іншою догмою, а саме що існує розбіжність між аналітичним і синтетичним. Справді-бо, виявилось, що остання проблема спрямувала нас до попередньої через верифікаційну теорію значення. Кажучи точніше, одна догма явно підтримує іншу в такий спосіб: доки взагалі вважають значущим казати про підтвердження чи спростування висловлювання, доти також здається значущим казати про обмежувальний тип висловлювання, яке беззмістово підтверджується, *ipso facto*, за будь-яких обставин. І таке висловлювання є аналітичним.

Далебі, обидві догми є, по суті, ідентичними. Вище ми міркували, що істина висловлювань взагалі очевидно залежить від мови та позамовного факту. Ми також зауважили, що ця очевидна обставина містить як наслідок – не логічно, а надто природно – відчуття, що істина висловлювання якимсь чином підлягає розкладові на мовний компонент і фактичний компонент. Якщо ми емпірики, то фактичний компонент має скорочуватися до низки підтверджувальних досвідів, а в надзвичайних випадках, коли лише мовний компонент відіграє роль, тоді істинне висловлювання є аналітичним. Та, маю надію, ми тепер вражені тим, як вперто розрізнення аналітичного та синтетичного чинило опір будь-якому безпосередньому окреслен-

¹³ Цю доктрину добре обгрунтував [Duhem, 1906: p. 303–328]. Або див.: [Lowinger, 1941: p. 132–140].

ню. Окрім штучних прикладів чорних і білих куль в урні, я також вражений тим, якою незбагненною завжди була проблема досягнення експліцитної теорії емпіричного підтвердження синтетичного висловлювання. Моє нинішнє припущення в тім, що є безглуздя, а також коренем безглуздя, казати про мовний компонент і про фактичний компонент в істині будь-якого індивідуального висловлювання. Якщо казати в цілому, то наука залежить як від мови, так і від досвіду, проте цю подвійність годі вистежити на прикладі окремих висловлювань науки.

Ідея визначення символу у вжитку була, як ми зазначали, поступом стосовно неможливого почленного емпіризму Лока та Г'юма. Лише Бентам збагнув, що висловлювання, а не термін слід визнати елементом, що підлягає емпіричній критиці. Та я зараз стверджую, що навіть вважаючи висловлювання таким елементом, ми спираємо наше припущення на надто хитку основу. Елемент емпіричної значущості (significance) є цілістю науки.

6. Емпіризм без догм

Сукупність нашого так званого знання чи переконань (beliefs), від найбуденніших питань географії та історії до найглибших законів атомної фізики чи навіть чистої математики та логіки, являє собою зведену людиною будову, яка стикається з досвідом лише на межах. Або, кажучи інакше, вся наука нагадує силове поле, межовими умовами якого є досвід. Конфлікт з досвідом, що відбувається на периферії, призводить до перелаштування внутрішньої частини поля. Істиннісні значення треба перерозподіляти щодо деяких наших висловлювань. Переоцінка деяких висловлювань тягне за собою переоцінку інших висловлювань з огляду на їхні логічні взаємозв'язки – логічні закони, що й собі є певними додатковими висловлюваннями системи, певними додатковими елементами поля. Переоцінивши одне висловлювання, ми маємо переоцінити якісь інші, які можуть бути висловлюваннями, що логічно пов'язані із першим, або можуть бути висловлюваннями про самі логічні зв'язки. Але все поле не є повністю визначеним його межовими умовами – досвідом, так що існує широкий діапазон вибору висловлювань, що їх треба переоцінити у світлі будь-якого конкретного протилежного досвіду. Жоден окремий досвід не пов'язаний з окремим висловлюванням усередині поля, окрім непрямого зв'язку через міркування рівноваги, що впливають на поле як цілість.

Якщо ця думка слухна, тоді було б оманом казати про емпіричний зміст індивідуального висловлювання, а особливо якщо це висловлювання віддалене від досвідної периферії поля. Ба більше, втрачає сенс пошук межі між синтетичними висловлюваннями, що принагідно спираються на досвід, та аналітичними висловлюваннями, що містять в собі принцип хай буде, що буде. Будь-яке висловлювання можна вважати істинним за будь-яких обставин, якщо ми вдамося до досить рішучих перетворень деінде в системі. Навіть дуже близьке до периферії висловлювання можна вважати істинним, попри неконтрольований досвід, через посилення на галюцинації або через виправлення певних висловлювань на кшталт логічних законів. І, як наслідок, навпаки, немає невразливого для перегляду висловлювання. Навіть перегляд логічного закону виключеного третього запропонували як спосіб спрощення квантової механіки. І яка в принципі існує відмінність між такою зміною та зміною, згідно з якою Кеплер заступив Птолемея, Айнштайн Н'ютона або Дарвін Аристотеля?

Задля яскравості я говорив у термінах зміни дистанцій від чуттєвої переферії. Спробуймо тепер прояснити це поняття без допомоги метафор. Певні висловлювання, хоча й *про* фізичні об'єкти, а не про чуттєвий досвід, здаються особливо відповідними чуттєвому досвідові, і то вибірково: певні висловлювання відповідають певним досвідам, інші – іншим. Я змалюю такі висловлювання, особливо слухні для конкретних досвідів, як близькі до периферії. Але в цьому зв'язку «слухності» я вбачаю не що інше, як вільні асоціації, що відображають відносну подібність, а на практиці наш вибір одного висловлювання замість іншого для перегляду в події неконтрольованого досвіду. Наприклад, ми можемо уявити неконтрольовані досвіди, до яких ми напевно були би схильні пристосувати нашу систему шляхом переоцінки висловлювання, що на Вулиці В'язів розташовані цегляні будинки, разом із пов'язаними висловлюваннями на ту саму тему. Ми можемо уявити інші неконтрольовані досвіди, до яких ми були би схильні пристосувати нашу систему за допомогою переоцінки висловлювання, що не існує кентаврів, а також споріднених висловлювань. Я наполягав, що неконтрольований досвід можна пристосувати за допомогою будь-якої з численних альтернативних переоцінок у численних альтернативних частинах всієї системи. Проте у випадках, які ми зараз уявляємо, наша природна схильність до якнайменшого порушення всієї системи спонукала б нас сфокусувати наші перегляди на цих специфічних висловлюваннях про цегляні будинки або кентаврів. Як наслідок, відчувається, що ці висловлювання мають чіткішу емпіричну референцію, ніж надзвичайно теоретичні висловлювання фізики, логіки чи онтології. Останні висловлювання можна вважати розташованими відносно центрально в межах усієї мережі, маючи на увазі лише той привілейований неминучий зв'язок із будь-якими окремими чуттєвими даними.

Урешті-решт, як емпірик, я продовжую вважати концептуальну схему науки знаряддям для передбачення майбутнього досвіду з огляду на досвід минулий. Фізичні об'єкти є концептуально запровадженими до ситуації як зручні посередники – не через визначення в термінах досвіду, а просто як нередуковні положення (пор. *FLPV*, р. 17 і далі), що епістемологічно зіставні з богами Гомера. Я, як непрофесійний фізик, вірю у фізичні об'єкти, а не в Гомерових богів. І вважаю науковою помилкою думати інакше. Але стосовно епістемологічної основи фізичні об'єкти та боги відрізняються лише ступенем, а не видом. Обидва різновиди сутностей містяться в нашій концепції лише як культурні положення. Міф про фізичні об'єкти епістемологічно вищий за більшість того, що він довів ефективніше за інші міфи як засіб для вироблення контрольованої структури в потокові досвіду.

Постулювання (*positing*) не зупиняється на макроскопічних фізичних об'єктах. Об'єкти на атомарному рівні припускаються задля вироблення законів макроскопічних об'єктів та, кінець кінцем, законів досвіду, що є простішими та керованішими. І ми не маємо чекати або вимагати повного визначення атомарних чи субатомних сутностей в термінах макроскопічних сутностей, так само як і визначення макроскопічних речей в термінах чуттєвих даних. Наука є продовженням здорового глузду й вона продовжує метод здорового глузду шляхом посилення онтології з метою спрощення теорії.

Малі та великі фізичні об'єкти не є єдиними постулатами. Сили є іншим прикладом. І справді, нині кажуть, що межа між енергією та матерією є рудиментарною. Ба більше, абстрактні сутності, що становлять предмет математики – класи та класи класів тощо, є іншим постулатом у тому ж дусі. Епістемологічно це міфи на спільний

з фізичними об'єктами та богами основи, які є ні гіршими, ні кращими, за винятком відмінностей в ступені, до якого вони полегшують наше поводження із чуттєвими досвідами.

Уся алгебра раціональних та ірраціональних чисел не визначена алгеброю раціональних чисел, але однорідніша та зручніша, до того ж вона містить алгебру раціональних чисел як нерівну або зманіпульовану частину (пор. *FLPV*, р. 18). Уся наука – математична, природнича та гуманітарна – подібно, але ще більшою мірою не визначена досвідом. Межа системи має узгоджуватися із досвідом, а решта, з усіма її міфами та фікціями, має за свою ціль простоту законів.

З цієї точки погляду, онтологічні питання дорівнюють питанням природничої науки¹⁴. Розгляньмо питання, чи розглядати класи як сутності. Це питання, як я доводив у іншому місці (див.: *FLPV*, р. 12 і далі; р. 102 і далі), є питанням про те, чи квантифікувати змінні, які вважають класи значеннями (values). Карнап (1950a) тепер стверджує, що це питання не факту, а зручної мовної форми, зручної концептуальної схеми або структури для науки. Я згоден із цим, але лише із застереженням, що те саме треба визнати в стосунку до наукових гіпотез взагалі. Карнап [Carnap, 1950a: р. 32] збагнув, що він у змозі зберегти подвійний стандарт для онтологічних питань і наукових гіпотез лише завдяки припущенню абсолютної відмінності між аналітичним і синтетичним. Годі й повторювати, що я відкидаю цю відмінність¹⁵.

Суперечка про існування класів здається радше питанням зручної концептуальної схеми, а суперечка про існування кентаврів або цегляних будинків на вулиці В'язів здається радше питанням факту. Але я наполягаю, що ця відмінність полягає лише в ступені й що вона спрямовує нашу невизначену прагматичну схильність до налаштування одного напрямку в будові науки, а не іншого через пристосування якогось окремого неконтрольованого досвіду. У такому виборі фігурує консерватизм, а також пошук простоти.

Карнап, Л'юїс та інші посіли прагматичну позицію в питанні вибору між мовними формами, науковими структурами. Але їхній прагматизм зупиняється на уявній межі між аналітичним і синтетичним. Відмовляючися від такої межі, я вдаюся до досконалішого прагматизму. Кожна людина має наукову спадщину та постійний шквал чуттєвих стимуляцій, а міркування, що спонукають її деформувати цю наукову спадщину задля упорядкування її постійних чуттєвих спонук, у разі їхньої раціональності є прагматичними.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Carnap (1947): Carnap, R. *Meaning and Necessity*. Chicago: University of Chicago Press, 1947, (viii) 210 p.
- Carnap (1950a): Carnap, R. «Empiricism, Semantics, and Ontology». In: *Revue Internationale de Philosophie*, 1950, No 4, P. 20–40.
- Carnap (1950b): Carnap, R. *Logical Foundations of Probability*. Chicago: University of Chicago Press, 1950, (xvii) 607 p.
- Duhem (1906): Duhem, P. *La théorie physique: son objet et sa structure*, Paris: Chevalier & Rivière, 1906, 450 p.

¹⁴ «L'ontologie fait corps avec la science elle-même et ne peut en être séparée» (Онтологія становить одне ціле з самою наукою та не може бути від неї відокремленою) [Meyerson, 1908: р. 439].

¹⁵ Влучне вираження інших побоювань цієї відмінності див.: [White, 1950].

- Hempel (1950): Hempel, C.G. «Problems and Changes in the Empiricist Criterion of Meaning». In: *Revue Internationale de Philosophie*, 1950, No 4, P. 41–63.
- Hempel (1951): Hempel, C.G. «The Concept of Cognitive Significance: A Reconsideration». In: *Proceedings of American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 80, No 1, 1951, P. 61–77.
- Lewis (1918): Lewis, C.I. *A Survey of Symbolic Logic*. Berkeley: University of California press, 1918, (vi) 409 p.
- Lewis (1946): Lewis, C.I. *An Analysis of Knowledge and Valuation*. Le Salle, Ill: Open Court Pub. Co., 1946, (xxi) 567 p.
- Lowinger (1941): Lowinger, A. *The Methodology of Pierre Duhem*. New York: Columbia UP, 1941, (5 p.l.) 184 p.
- Martin (1952): Martin, R.M. «On “Analytic”». In: *Philosophical Studies*, Vol. 3, 1952, P. 42–47.
- Meyerson (1908): Meyerson, E. *Identité et réalité*, Paris: Alcan, 1908, (vii) 431 p. (4-e éd., 1932).
- Quine (1940): Quine, W.V. *Mathematical Logic*. New York: W.W. Norton & Co., [©1940], xiii, 348 p. (Cambridge: Harvard UP, 1947, xi, 340 p.; rev. ed.: Cambridge: Harvard UP, 1951, 346 p.)
- Quine (1953): Quine, W.V. *From a logical point of view. 9 logico-philosophical essays*. Cambridge: Harvard UP, 1953, (vi) 184 p.
- White (1950): White, M. «The Analytic and the Synthetic: An Untenable Dualism». In: *Hook S. (ed.), John Dewey: Philosopher of Science and Freedom*. New York: Dial Press, 1950, P. 316–330.

Стаття отримана редакцією / Received 12.04.2015

Willard Van Orman Quine

Two Dogmas of Empiricism

The first Ukrainian translation of the most famous Quine’s article (1951), which became one of the classic texts of Analytic Philosophy.

Quine, Willard Van Orman (1908-2000), eminent American philosopher and logician.

Вілард Ван Орман Квайн (1908-2000), видатний американський філософ і логік.

Уиллард Ван Орман Куйн (1908-2000), выдающийся американский философ и логик.
